

УДК 347.957

Р. М. Мінченко

КАСАЦІЙНЕ ПРОВАДЖЕННЯ: ОБ'ЄКТИ ТА СУБ'ЄКТИ КАСАЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

При реалізації права касаційного оскарження в межах існуючої регламентації касаційного провадження цивільного судочинства виникає проблема щодо з'ясування об'єктів касаційного перегляду.

Чинне цивільне процесуальне законодавство визначає, що об'єктами касаційного оскарження можуть бути, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 324 ЦПК України: рішення суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку (ті рішення суду першої інстанції, які не були об'єктом апеляційного оскарження, не можуть бути і об'єктом касаційного оскарження); рішення й ухвали апеляційного суду, ухвалені за результатами апеляційного розгляду. Відповідно до ч. 2 ст. 314 ЦПК України касаційний суд ухвалює рішення виключно у випадку скасування рішення суду першої інстанції і ухвалення нового або зміни рішення суду першої інстанції. Таким чином, об'єктом касаційного оскарження є рішення апеляційного суду, яким він скасовує незаконне та необґрунтоване рішення суду першої інстанції, ухвалюючи при цьому нове або змінюючи попереднє рішення суду першої інстанції.

Поряд з цим сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також ті, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки, мають право оскаржити в касаційному порядку ухвали суду першої інстанції, названі в п. 1, 3, 4, 13–18, 20, 24–29 ч. 1 ст. 293 ЦПК України після їх перегляду в апеляційному порядку й ухвали апеляційного суду, якщо вони перешкоджають подальшому провадженню у справі. Указаний перелік об'єктів касаційного перегляду є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає.

Стосовно можливості оскарження ухвал суду першої інстанції п. 2 ч. 1 ст. 324 ЦПК України містить положення, відповідно до якого ухвали суду можуть бути оскаржені до касаційного суду після їх перегляду в апеляційному порядку. Зазначена норма обмежує коло ухвал суду пер-

шої інстанції, що можуть бути об'єктом касаційного оскарження (лише ті, що вказані у наведених вище пунктах ч. 1 ст. 293 ЦПК України після їх перегляду в апеляційному порядку). У зв'язку з цим слід зазначити, що в юридичній літературі підчас зустрічаються пропозиції стосовно відмови від можливості касаційного оскарження таких ухвал [1, с. 2]. Як вбачається, законодавча реалізація цієї пропозиції може послужити підставою для необґрунтованого звуження кола актів правосуддя щодо їх перевірки в касаційній інстанції. В той же час не можна погодитись з думкою С. Я. Фурси щодо того, що будь-які ухвали суду першої і апеляційної інстанцій повинні переглядатися судом вищої інстанції, якщо сторона доведе, що при їх винесенні порушуються її права [2, с. 746].

Об'єктом касаційного оскарження можуть бути ухвали апеляційного суду, що перешкоджають подальшому провадженню у справі. Чітко і виправдано встановлено, що не всі ухвали суду першої інстанції, які згідно зі ст. 293 ЦПК України можуть бути оскаржені окремо від рішення суду, а тільки ті з них, що істотно можуть обмежити право на судовий захист [3, с. 22].

Отже у касаційному порядку можуть бути оскаржені ухвали суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку щодо: відмови у прийнятті заяви про видачу судового наказу або скасування судового наказу; повернення заяви позивачеві (заявникові); відмови у відкритті провадження у справі; зупинення провадження у справі; закриття провадження у справі; залишення заяви без розгляду; залишення заяви без розгляду про перегляд заочного рішення; відхилення заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами; видачі виконавчого листа; відстрочки, розстрочки, зміни чи встановлення способу і порядку виконання рішення; звернення стягнення на грошові кошти, що знаходяться на рахунках; заміни сторони виконавчого провадження; визначення частки боржника у майні, яким він володіє спільно з іншими особами; щодо рішень, дій або бездіяльності державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби; повороту виконання рішення суду; відмови в поновленні втраченого судового провадження; відмови у відкритті провадження у справі про скасування рішення третейського суду; повернення заяви про скасування рішення третейського суду; повернення заяви про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду (ст. 293 ЦПК України).

Варто підкреслити, що процесуальне законодавство обмежує реалізацію права на касаційне оскарження судових рішень. Це зумовлено тим, що ст. 324 ЦПК передбачає можливість оскарження ухвал і рішень суду першої інстанції лише за умови, якщо останні переглядалися апеляційним судом. Таке положення законодавства є певним фільтром доступу до касації й обмежує можливість для заінтересованої особи домогатися перегляду незаконного, з її точки зору, судового рішення того суду, до компетенції якого таке повноваження віднесено законом.

Окрім об'єкту важливе значення мають також підстави касаційного оскарження, якими відповідно до ч. 2 ст. 324 ЦПК України є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права. У цивільному судочинстві України, як і в судочинстві багатьох інших держав, касаційний перегляд судових рішень є остаточною їх перевіркою з метою забезпечення правильного застосування судами норм матеріального і процесуального права. Зміна чи скасування акту судової влади можливе лише за наявності певних умов, але в принципі кожне судове рішення може бути переглянуте в касаційному порядку і стати об'єктом своєрідної ревізії судового акту [4, с. 431].

Підставою для скасування рішень у касаційному порядку є порушення норм не тільки процесуального, а й матеріального права. Однак глава 2 розділу V ЦПК України «Касаційне провадження» не містить вказівок, що слід розуміти під порушенням норм матеріального права. Відповідь на це питання знаходимо у главі 1 розділу V ЦПК «Апеляційне провадження». Згідно з ч. 2 ст. 309 ЦПК норми матеріального права вважаються порушеними або неправильно застосованими, якщо застосовано закон, який не поширюється на ці правовідносини, або не застосовано закон, що підлягає застосуванню. У даному разі доцільно вести мову про аналогію закону, тобто, застосування норми, що регулює схожі відносини [5, с. 73].

З прийняттям Верховною Радою України Закону України від 7 липня 2010 р. «Про судоустрій та статус суддів» значно поглибилися засади диспозитивності в цивільному судочинстві. Збільшилась можливість сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, розпоряджатися своїми правами при розгляді справи в суді, в тому числі і на стадії перегляду судових рішень у касаційному порядку.

Суб'єкти касаційного перегляду цивільної справи — це ті особи (суб'єкти цивільних процесуальних відносин), які можуть брати участь під час розгляду цивільної справи в касаційному провадженні. Як зазначає А. Мельников, поняття суб'єкта процесуальних правовідносин і поняття учасника процесу не завжди співпадають [6, с. 212]. Оскільки можна бути учасником процесу, але не бути суб'єктом конкретних правовідносин. Взагалі суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин є суд і всі особи, які беруть участь у цивільному процесі. Такими особами, крім суду, можуть бути фізичні та юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокурор, органи державної влади та місцевого самоврядування, іноземці та особи без громадянства, іноземні держави.

Для того, щоб визначитись з колом учасників касаційного провадження, необхідно звернутись безпосередньо до цивільно-процесуального законодавства. Відповідно до глави 4 ЦПК України учасниками цивільного процесу є особи, які беруть участь у справі, та інші учасники цивільного

процесу. Звичайно, не треба забувати і про суд, як спеціальний суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин.

Для того, щоб стати суб'єктом касаційного оскарження, особа повинна володіти правом на касаційне оскарження — це гарантоване державою право особам, які брали участь у справі, та їх правонаступникам і особам, які не брали участь у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи та обов'язки на можливість звернення до суду касаційної інстанції з метою перевірки законності рішень суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку та рішень, ухвал апеляційного суду, що набрали законної сили.

Відповідно до ст. 8 Конституції України звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо гарантується Конституцією України. Необхідно також звернути увагу на положення Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (далі — ЄСПЛ) від 23 лютого 2006 р., який встановлює, що практика ЄСПЛ та Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [7] (далі — Конвенція) виступає джерелом права при розгляді судами України цивільних справ. В опублікованих рішеннях з цивільних справ ЄСПЛ у відповідності до ст. 13 Конвенції встановлено, що кожен, чиї права та законні інтереси порушені, має право на ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, що діяли як офіційні особи; та вказується, що доступ до апеляційного або касаційного оскарження судових рішень є складовою забезпечення названих прав.

До суб'єктів, які мають право на касаційне оскарження, чинне цивільне процесуальне законодавство відносить (ч. I ст. 324 ЦПК України):

1) особи, які беруть участь у справі:

— сторони, незалежно від їх особистої участі під час розгляду справи судом першої та апеляційної інстанцій;

— треті особи, як ті, які заявляли самостійні вимоги щодо предмета спору, так і ті, які не заявляли самостійних вимог щодо предмета спору;

— представники сторін і третіх осіб за умови, що право касаційного оскарження не обмежується правовою природою здійснюваного представництва (змістом довіреності, строком дії договору доручення тощо);

— заявники, інші заінтересовані особи, їхні представники у справах окремого провадження;

— органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокурор, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи);

2) особи, які не брали участь у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки.

Безпосереднім учасником касаційного провадження є Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ,

створений в результаті проведеної судової реформи, та прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Саме відповідно до положень названого Закону передбачена уніфікація судових інстанцій для судів всіх юрисдикцій шляхом створення відповідних місцевих, апеляційних і вищих спеціалізованих (касаційних) судів. В результаті судової реформи Верховний Суд України звільнився від обов'язку розглядати численні касації і може зосередитись на виконанні основного завдання — забезпечення єдності судової практики.

Необхідно зазначити, що, серед суб'єктів процесуальної діяльності суд посідає особливе місце, так як саме йому належить керівна, вирішальна роль при відправленні правосуддя і саме він є носієм судової влади. Водночас у цивільному судочинстві кожний суб'єкт процесуальної діяльності виконує строго визначені функції, відповідно до яких він наділяється комплексом прав і охоронюваних законом інтересів.

Як відомо, суб'єктом будь-яких процесуальних правовідносин, що виникають в зв'язку з розглядом цивільних справ в суді, є саме суд. Пояснюється це тим, що для здійснення правосуддя, тобто для розгляду і вирішення спорів про право між зацікавленими особами чи розгляду справ окремого чи наказного провадження, суд наділений певними владними повноваженнями стосовно всіх інших учасників процесу. Без нього неможливе відправлення правосуддя, виконання завдань, що стоять перед цивільним судочинством. Маючи владні повноваження, суд спрямовує хід розгляду справи таким чином, щоб в строгій відповідності до закону встановити по можливості абсолютну істину у справі, визначити дійсні права, обов'язки та охоронювані законом інтереси учасників цивільного процесу і ухвалити законне та обґрунтоване судові рішення і таким чином захистити, відновити, встановити чиїсь суб'єктивні права чи охоронювані законом інтереси. Саме цим обумовлена та обставина, що суб'єктивні цивільні процесуальні права й обов'язки сторін, третіх осіб, заявників і зацікавлених осіб та їх представників, прокурора, експертів, свідків та інших учасників процесу кореспондують правам і обов'язкам суду. Відповідно до ст. 31 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» до складу Вищого спеціалізованого суду України входять судді, обрані на посаду судді безстроково, з числа яких призначаються голова суду та його заступники. У вищому спеціалізованому суді, кількість суддів у якому перевищує сорок п'ять, може бути призначено не більше трьох заступників голови суду.

Здійснюючи правосуддя, суд діє як орган судової влади і водночас є суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин. Суд має не лише владні повноваження, а й обов'язки, наприклад, суд зобов'язаний прийняти до розгляду й вирішити у певні строки підвідомчу йому справу, суд зобов'язаний розглядати клопотання осіб, які беруть участь у справі, та інші. Особливістю прав суду як суб'єкта процесуальних правовідносин є те, що вони співпадають з його обов'язками. Що стосується основного права та обов'язку Вищого спеціалізованого суду України з розгляду

цивільних та кримінальних справ, то, відповідно до ст. 343 ЦПК, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ зобов'язаний ухвалити законне і обґрунтоване рішення чи постановити ухвалу.

Суд має статус юридичної особи. Як зазначалось, у юридичних осіб правоздатність нерозривно пов'язана із дієздатністю, тобто юридичні особи наділені матеріальною та процесуальною правосуб'єктністю. При цьому різні ланки судів мають свій специфічний зміст процесуальної правосуб'єктності. Процесуальна правосуб'єктність суду пов'язана з його компетенцією та повноваженнями. Не маючи матеріальної і процесуальної правосуб'єктності, суд не був би суб'єктом правовідносин, не міг би виконувати покладені на нього завдання. К. Гусаров стверджує, що категорії правоздатності і дієздатності до органів судової влади не застосовується, оскільки правоздатність і дієздатність — це лише можливість (здатність) мати права і обов'язки та своїми діями або через своїх представників реалізовувати їх, тоді як судові органи володіють не можливістю їх мати, а самими правами та обов'язками і стосовно них правильніше говорити про комплекс повноважень, якими ці суб'єкти наділені за законом [8, с. 114—115].

З таким твердженням навряд чи можна погодитись. Не маючи правосуб'єктності, суд не міг би вступити в матеріальні та процесуальні правовідносини, а, відтак, не міг би виконувати покладені на нього законом завдання щодо здійснення правосуддя. Відповідно до ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, делегування чи привласнення функцій судів забороняється. А відповідно до ст. 5 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» на суди загальної юрисдикції, а Вищий спеціалізований суд України відноситься до них, покладається певна функція — здійснення правосуддя [9, с. 491].

Для здійснення цієї функції Вищий спеціалізований суд України наділений також повноваженнями, а саме:

1) розглядає справи відповідної судової юрисдикції в касаційному порядку згідно з процесуальним законом;

2) у випадках, передбачених процесуальним законом, розглядає справи відповідної судової юрисдикції як суд першої або апеляційної інстанції;

3) аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику;

4) надає методичну допомогу судам нижчого рівня з метою однакового застосування норм Конституції та законів України у судовій практиці на основі її узагальнення та аналізу судової статистики; дає спеціалізованим судам нижчого рівня рекомендаційні роз'яснення з питань застосування законодавства щодо вирішення справ відповідної судової юрисдикції;

5) здійснює інші повноваження, визначені законом (ст. 32 Закону).

Отже Вищий спеціалізований суд України виступає специфічним учасником касаційного провадження і тому відіграє важливу роль під

час перегляду справи у касаційному провадженні, оскільки він не лише переглядає рішення нижчестоящих судів, а й виступає судовим органом, який забезпечує єдність тлумачення і застосування закону в конкретно визначеній судовій юрисдикції [10, с. 112].

Підводячи підсумки сказаного, можна зробити висновок, що суб'єктами касаційного провадження в цивільному процесі України виступають, по-перше, суб'єкти касаційного оскарження, тобто особи, яким цивільним процесуальним законодавством надана можливість звертатися до Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ і які мають процесуальну та /або матеріальну заінтересованість у результаті розгляду справ; по-друге, інші учасники цивільного процесу, які сприяють перегляду справ у касаційному провадженні та безпосередньо Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ.

Л і т е р а т у р а

1. Сердюк В. Верховний Суд України у цивільному судочинстві: окремі проблеми і перспективи / В. Сердюк // Юридичний вісник України. — 2008. — № 8. — С. 2.
2. Цивільний процес України: академічний курс : підруч. для студ. спец. вищ. навч. закл. / за ред. С. Я. Фурси. — К. : Вид. Фурса С. Я. : КНТ, 2009. — С. 746.
3. Ярема А. Новели цивільного судочинства / А. Ярема, Г. Давиденко // Вісник Верховного Суду України. — 2007. — № 5. — С. 22.
4. Мінченко Р. М. Особливості відкриття касаційного провадження та підготовки справи до судового розгляду / Р. М. Мінченко // Актуальні проблеми держави і права. — 2011. — Вип. 57. — С. 431–432.
5. Бородін М. Перегляд судових рішень у касаційному порядку / М. Бородін // Право України. — 2006. — № 7. — С. 73.
6. Курс советского гражданского процессуального права. Т. 1 / под ред. А. А. Мельникова. — М., 1981. — С. 212.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : конвенція від 4 листоп. 1950 р. // Офіційний вісник України. — 1998. — № 13. — Ст. 270.
8. Проблемы науки гражданского процессуального права / под ред. В. В. Комарова. — Х., 2002. — С. 114–115.
9. Стасюк О. Л. Функції Верховного Суду України в системі судів загальної юрисдикції / О. Л. Стасюк // Митна справа. — 2011. — № 2. — С. 491.
10. Глущенко С. В. Вищі спеціалізовані суди: сучасний стан забезпечення касаційного оскарження / С. В. Глущенко // Юридична Україна. — 2010. — № 7. — С. 112.
11. Зейкан Я. «Хвороби» цивільного процесу. Підстави і порядок перегляду справ у касаційному порядку / Я. Зейкан // Закон і бізнес. — 2003. — № 4. — С. 4.
12. Конституція України : наук.-практ. комент. / редкол.: В. Я. Тацій, Ю. П. Бітяк, Ю. М. Грошевой [та ін.]. — Х. : Право : Ін Юре, 2003. — С. 648–649.
13. Лужанський А. В. Межі розгляду цивільних справ судом касаційної інстанції в контексті співвідношення «принципів диспозитивності та законності судочинства / А. В. Лужанський // Судова практика. — 2007. — № 12. — С. 9–10.
14. Луспенник Д. Українська модель касаційного оскарження судових рішень у цивільних справах: проблеми та перспективи удосконалення (спрощення) / Д. Луспенник, Н. Сакара // Право України. — 2008. — № 7. — С. 100.
15. Глущенко С. В. Окремі питання касаційної перевірки судових рішень / С. В. Глущенко // Вісник Академії адвокатури України. — 2009. — № 3. — С. 93.

16. Тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В. С. Калачника. — Х. : Белкар-книга, 2005. — С. 5–6.
17. Мінченко Р. М. Деякі питання касаційного провадження в цивільному судочинстві України / Р. М. Мінченко // Актуальні проблеми держави і права. — 2010. — Вип. 56. — С. 109.

А н о т а ц і я

Мінченко Р. М. Касаційне провадження: об'єкти та суб'єкти касаційного провадження. — Стаття.

В статті висвітлюються питання стосовно «ревізійного» перегляду прийнятих і таких, що вступили в законну силу, судових рішень в рамках касаційного провадження. Зокрема, розкриваються питання щодо об'єктів касаційного оскарження і суб'єктів касаційного провадження.

Ключові слова: касаційне провадження, касаційне оскарження, об'єкти касаційного оскарження, суб'єкти касаційного провадження, Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ.

А н н о т а ц и я

Минченко Р. М. Кассационное производство: объекты и субъекты кассационного производства. — Статья.

В статье освещаются вопросы, касающиеся «ревизионного» пересмотра принятых и вступивших в законную силу судебных решений в рамках кассационного производства. В частности раскрываются вопросы относительно объектов кассационного обжалования и субъектов кассационного производства.

Ключевые слова: кассационное производство, кассационное обжалование, объекты кассационного обжалования, субъекты кассационного производства, Высший специализированный суд по рассмотрению гражданских и уголовных дел.

S u m m a r y

Minchenko R. M. Appeal proceedings: Objects and Subjects of the appeal proceedings. — Article.

The article highlights the issue of «Revision» revision received and those that entered into force court decisions in the appeal proceedings. In particular, disclosed questions about objects and subjects cassation appeal proceedings.

Keywords: cassation proceedings cassation appeal, cassation objects, subjects appeal proceedings, the High Specialized Court for Civil and criminal cases.